

כוחו של דיבור

הצרעת לצורותיה – צרעת העור, צרעת הבגד וצרעת הבית – זוהתה בידי חכמינו לא כמחלה אלא כעונש, ולא על כל חטא אלא על חטא אחד מסוים: לשון הרע. מדוע דווקא חטא זה? האם דיבור גרוע מאלימות פיזית, למשל? זמר ישן בפי האנגלים, "אבן ומוט / שוברים עצמות / אך מילים לא יוכלו לפצוע". לא נעים לאדם לשמוע דברים רעים שאומרים עליו, אבל מ'לא נעים' לא מתים. בתורה אפילו אין איסור ישיר על לשון הרע. הרכילות אסורה: "לֹא תֵלֵךְ רֵכִיל בְּעַמֶּיךָ" (ויקרא יט, טז). לשון הרע הוא פרט במצווה רחבה זאת. הרמב"ם ממפה את הדברים כך:

איזה הוא רכיל? זה שהוא טוען דברים והולך מזה לזה ואומר "כך וכך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני": אף על פי שהוא אומר אמת, הרי זה מחריב את העולם. יש עוון גדול מזה עד מאוד, והוא בכלל לאו זה, והוא לשון הרע. והוא המספר בגנות חברו, אף על פי שאמר אמת. אבל האומר שקר, "מוציא שם רע על חברו" נקרא¹.

ובכל זאת, חז"ל הגדילו עשות בהדגשת חומרתו של לשון הרע. הם אמרו שהיא שקולה כנגד שלוש העבירות הגדולות גם

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

יחד – עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.² המספר לשון הרע, אמרו, כאילו כפר בעיקר, כלומר במציאות האל.³ הרמב"ם פסק על "בעלי לשון הרע שאסור לדור בשכונתם, וכל שכן לישוב עמהן ולשמוע דבריהם".⁴ מדוע מתייחסת היהדות למילים גרידא בחומרה כזו?

התשובה נוגעת לאחד העקרונות היסודיים ביותר באמונת ישראל. בתרבויות אליליות קדומות, כוחות הטבע נתפסו כאלים ועל כן סגדו להם. כאלה היו הברק והרעם, הגשם והשמש, הימים והתהומות שגילמו את כוחות התוהו, ולעיתים גם חיות פרא שייצגו את הסכנה ואת האימה. היהדות מאמינה שה' חזק מכל אינתי הטבע הללו, ובכל זאת אינה סוגדת לכוה.

כמו לדתות אחרות, גם ליהדות יש מקומות קדושים, אנשים קדושים, מועדים מקודשים וטקסים מקודשים. אך היהדות שונה מהן באופן מהותי מפני שהיא, מעל לכול, דת של מילים קדושות. במילים ברא אלוהים את העולם: "ויאמר אלוהים יהי... ויהי". מילים הן גם האמצעי שה' מתקשר בו עם בני האדם. ביהדות, הלשון עצמה קדושה. זאת הסיבה לכך שלשון הרע, השימוש בלשון להזיק, איננו עבירה שולית. המספר לשון הרע נוטל דבר קדוש ומשתמש בו לתכלית שהיא היפוך הקודש. זהו סוג של חילול.

אחרי שברא את העולם, מתנתו הראשונה של אלוהים לאדם הראשון הייתה הכוח להשתמש במילים ולקרוא שמות לחיות, כלומר להשתמש בלשון לצורך מיון. זו הייתה תחילתו של התהליך האינטלקטואלי שהוא סימן ההיכר של האדם. בפסוק "וַיְהִי הָאָדָם לְנַפְשׁ חַיָּה" (בראשית ב, ז), את המילים "לנפש חיה" מתרגם אונקלוס "לרוח ממללא": רוח מדברת. הביולוגים

לראותו, ואפילו לייצגו בחפצים אי אפשר, תובע סוג אחר לגמרי של רגישות דתית. היכן ימצא אל כזה לדורשיו?

התשובה היא, שוב: במילים. אלוהים דיבר. הוא דיבר אל אדם, אל נוח, אל אברהם, אל משה. במעמד הר סיני, אומר משה בספר דברים, ה' דיבר אל בני ישראל "מתוך האש. קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול" (דברים ד, יב). ביהדות, המילים הן כלי ההתגלות. הנביא הוא האיש או האישה השומע את מילות ה' ומשמיען. את התופעה הזאת לא הצליחו שפינוזה ואיינשטיין להבין. הם יכלו להשלים עם רעיון האל שברא את השמיים ואת הארץ, האל שהוא עילת העילות וסיבת הסיבות והכוח המפעיל את הכוחות, האל שהוא מחולל המפץ הגדול (כפי שאנו קוראים לזה היום), האל שהוא אדריכלו של כל החומר ושקטטו של כל הסדר. "אלוהים אינו משחק בקוביות", אמר כידוע איינשטיין. האמונה כי היקום כולו הוא תוצר של אינטליגנציה יוצרת אחת היא הנחת היסוד שחוללה את המיזם המדעי כולו.

היבט זה של האלוהות הוא הקרוי ביהדות "אלוהים". אך אנו מאמינים שיש היבט נוסף, זה שאנו מציינים בשם ה'. פן זה של הקב"ה הוא המקיים מערכות יחסים ספציפיות; ומערכות יחסים קיימות בזכות הדיבור. שהרי הדיבור הוא המאפשר לנו לתקשר עם הזולת ולחלוק עמו פחדים ותקוות ואהבות, תוכניות ורגשות וכוונות. הדיבור מאפשר לנו לשתף את הפנימיות שלנו עם אחרים. הוא לב ליבו של הקשר האנושי. אלוהי היכול לברוא עולם אך לא להקשיב ולדבר הוא אל אימפרסונלי, אל-אישי – אל שאינו מסוגל להבין את האנושי שבנו. עבודת אל כזה תדמה להשתחויה לשמש או למחשב ענק: לנו אולי אכפת מהם, אך להם לא אכפת מאתנו כלל. אלוהי כזה איננו אלוהי אברהם.

האבולוציוניים בימינו סבורים שהתפתחות השפה האנושית, על הצרכים הקוגניטיביים הכרוכים בה ועל היתרון שהיא נותנת לאדם על פני כל חי אחר, היא אשר הובילה להתרחבות הרבה של המוח האנושי.⁵

כאשר ביקש אלוהים לסכל את תוכניתם של תושבי בבל לבנות מגדל וראשו בשמיים, הוא פשוט כלל את שפתם ומנע מהם לתקשר במילים. השפה הייתה ועודנה הבסיס לקיומן של קבוצות אנושיות. עליית הלאומיות במאה התשע-עשרה גרמה לנסגותם האיטית של הניבים המקומיים מפני השפה המשותפת האחת של המדינה. גם היום, הבדלי שפה המתקיימים בתוך מדינה אחת הם מקור לחיכוך פוליטי וחברתי מתמיד. כאלה הם למשל הסכסוכים בין דוברי אנגלית לדוברי צרפתית בקנדה; בין דוברי הולנדית, צרפתית, ואלונית וגרמנית בבלגיה; ובין דוברי ספרדית ובסקית (הידועה גם בשם אֶוֶסקֶרָה) בספרד. אלוהים ברא את עולם הטבע במילים. אנחנו בוראים (ולפעמים הורסים) את העולם החברתי במילים.

העיקרון הלשוני הראשון ביהדות הוא, אם כן, שהשפה בוראת. עולמות נבראים במילים. העיקרון השני יסודי לא פחות. אמונת הייחוד של אברהם הביאה לעולם את רעיון האל הטרנסצנדנטי, הרעיון שהאל נשגב מן היקום וחיצוני לו, ועל כן אי אפשר לזהותו עם שום תופעה בתוך היקום. אלוהים בלתי נראה; ועל כן, על פי היהדות, כל צלם ודמות דתיים הם כלי עבודה זרה.

איך יתגלה אל בלתי נראה? באמונות האליליות, ההתגלות לא הייתה בגדר בעיה. הדר הטבע הוא-הוא האלים. אנו עומדים מולם ומול זעמם ומרגישים זעירים ועלובים. אבל אל שאי אפשר

נפש אל נפש, ומשתמש בה למטרה הפוכה, שפלה מאין כמוה: להפריד נפש מנפש ולהשחית את האמון שהיחסים הבין-אישיים החופשיים תלויים בו.

זהו על פי חז"ל הטעם לכך שהמדבר לשון הרע לקה בצרעת ונודה אל מחוץ למחנה. העונש היה מידה כנגד מידה: "מה נשתנה מצורע שאמרה תורה 'בְּדָר יֵשֵׁב, מִחוּץ לְמַחֲנֵה מוֹשְׁבֹו'?" אמר הקב"ה: הוא הבדיל בין איש לאשתו ובין איש לרעהו".⁸

הלשון היא ביהדות הבסיס לבריאה, להתגלות ולחיים המוסריים. היא האוויר שאנו נושמים כיצורים חברתיים. על כן, כמשל הקדמונים, "מִוֹת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן" (משלי יח, כא); וכדברי שירם, "מִי הָאִישׁ הֶחְפֵץ חַיִּים אֲהַב יָמִים לְרֵאוֹת טוֹב, נֶצַר לְשׁוֹנָךְ מִרַע וּשְׁפָתֶיךָ מִדְבַר מְרֵמָה" (תהילים לד, יג-יד).

אמונת-ישראל באה לעולם כתשובה לסדרת שאלות: איך יכול האדם הסופי והיחסי לבוא בדברים עם האל הנצחי והמוחלט? איך ייתכנו שיתוף פעולה, עזרה הדדית, פעולה קולקטיבית, משפחות, קהילות ואומה בלי שימוש בכוח הכפייה? איך אפשר ליצור מערכות של יחסי אמון? איך אפשר לגאול את היחיד מבדידותו? איך אפשר ליצור חירות קיבוצית שבה החופש שלי לא יבוא על חשבון החופש שלך?

התשובה היא: באמצעות מילים. מילים אשר מתקשרות, מילים אשר קושרות, מילים המכבדות את האחר האלוהי ואת האחר האנושי. לשון הרע מזהמת את השפה וכך ממוטטת את עמודיו של חזון היהדות. כשאנחנו מדברים בזלזול על אחרים אנחנו מצמצמים אותם, מצמצמים את עצמנו, ומחוללים פגיעה אקולוגית במרחבו של החופש.

המילים הן עניין ראוי-לציון גם מבחינה נוספת. השפה יכולה לשמש אותנו לא רק לתיאור או לטיעון. אפשר להשתמש בה גם ליצירת עובדות מוסריות חדשות. הפילוסוף ג'ון ל' אוסטין קרא לשימוש מיוחד זה בשפה "מבע פרפורמטיבי".⁶ הדוגמה הקלאסית היא ההבטחה. כשאני מבטיח, אני יוצר מחויבות שלא התקיימה קודם לכן. הפילוסוף פרידריך ניטשה גרס כי ברגע שהחל האדם להבטיח הבטחות נולדו המוסר והאחריות האנושית.⁷

זו התשתית לרעיון שבגלעין היהדות: הברית. הברית אינה אלא הבטחה למחויבות הדדית בין אלוהים לבין בני אדם. האירוע המכונן של היחסים המיוחדים בין עם ישראל לאלוהים איננו הוצאתם מעבדות לחירות. אלוהים הוציא מעבדות לחירות גם עמים אחרים, כדברי הנביא עמוס: "הָלוֹא אֶת יִשְׂרָאֵל הֶעֱלִיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּפְלִשְׁתִּיִּים מִפְּתוֹר, וְאֲרָם מִקִּיר" (עמוס ט, ז). האירוע המכונן הוא אירוע אחר, שהתחולל מעט אחר כך, בהר סיני: כניסתם של אלוהים וישראל בברית של מחויבות הדדית שליכדה אותם בקשר נצחי.

הברית היא המילים המחברות שמיים וארץ, המילים המדוברות, המילים הנשמעות, המילים שמאשרים אותן ומכבדים אותן מתוך אמון. בזכות הברית הזאת צלחו היהודים את הגלות. הם איבדו את ביתם, את ארצם, את כוחם, את חירותם, אך נשאר להם מילותיו של אלוהים, המילים שהוא התחייב כי לעולם לא יפר ולא יבטל. התורה, בעומק מהותה, היא מילותיו של אלוהים, והיהדות היא דתן של מילים קדושות.

מכאן נובע ששימוש-לא-ראוי ושימוש-לרעה בשפה לצורך זריעת חשד וריב לא רק שהוא הרסני, הוא גם מחלל את הקודש. הוא נוטל דבר קדוש, את היכולת האנושית לתקשר וכך לחבר

משום כך הגדילו חכמינו כל כך בכובד משקלו של לשון הרע, החשיבוהו לחטא כה חמור, וסברו שהצרעת היא דרכו של הקב"ה לחשוף את העבריינין לעיני כול ולהכתימו. הלשון, רומזת התורה, היא דבר שאסור להקל בו ראש. כי בלשון ברא אלוהים את עולם הטבע, ובלשון אנו בוראים את עולמנו החברתי ומקיימים אותו. היא חיונית לקיומנו כמו האוויר שאנו נושמים.

1. משנה תורה, הלכות דעות ז, ב.
2. ערכין טו ע"ב.
3. שם.
4. הלכות דעות ז, ו.
5. ראו סטיבן פינקר, האינסטינקט הלשוני: כיצד המוח יוצר שפה, מאנגלית: מאירה טורצקי, ירושלים: שלם, תשע"ב; גיא דויטשר, בראי השפה: כיצד המילים צובעות את עולמנו, מאנגלית: עמרי אשר, תל-אביב: חרגול ועם עובד, תשע"א; Robin Dunbar, Grooming, Gossip and the Evolution of Language, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.
6. ג' ל' אוסטיין, איך עושים דברים עם מילים, מאנגלית: גיא אלגת, תל-אביב: רסלינג, 2006.
7. במסה השנייה ("דגשי אשם", 'נקיפות מצפון', ועניינים מסוג זה) בחיבורו "לגנאלוגיה של המוסר", בתוך ניטשה, מעבר לטוב ולרוע; לגנאלוגיה של המוסר, מגרמנית: ישראל אלדר, תל-אביב וירושלים: שוקן, תשכ"ח.
8. ילקוט שמעוני לתורה, קנב.